

II ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-АМАЛИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ

**Ўзбекистон Республикаси ҳаракатлар
стратегияси: макроиқтисодий
барқарорлик, инвестицион фаоллик ва
инновацион ривожланиш истиқболлари**

**Илмий маъруза ва мақолалар
тўплами**

II ШУЎБА

2019 йил 27-28 май

йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. - Тошкент: «Ўзбекистон», 2017. - 104 б. 26 б.

5. Қобилов Ш.Р. Иқтисодиёт назарияси: Дарслик. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2013. – 268 б.

6. Родионов П.В. Дискретность развития инновационной экономики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – М.: 2012. 25 с. 14-б.

7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. пер. с англ. - М.: Эксмо, 2007. - 960 с. – 175 б.

8. Huggins, R., Izushi, H., Thompson, P. Regional Competitiveness: Theories and Methodologies for Empirical Analysis. JCC: The Business and Economics Research Journal, Volume 6, Issue 2, 2013, 155-172. 159 б. centrum.pucp.edu.pe/pdf/revistas/JCC-vol6-issue2-86.pdf

9. <https://stat.uz/uploads/docs/innovatsiya-2017-uz.pdf>

10. <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2018-report>.

Инвестицияларни молиялаштириш манбалари ва уларни такомиллаштириш масалалари

Тухлиев Бозор Каримович¹

¹Тошкент давлат иқтисодиёт университети,

“Молия ва солиқлар” кафедраси доценти,

иқтисод фанлари номзоди

Маълумки, мамлакатимиз иқтисодиётининг ишлаб чиқариш тармоқлари ривожланиб, ялпи ички маҳсулот қийматида давлат улушининг салмоғи камайиб, ишлаб чиқаришда нодавлат сектори улушининг ўсиши кузатилиб бормоқда. Натижада, ялпи ички маҳсулот даромадлари таркибида нодавлат корхона ва ташкилотларнинг, хусусан хорижий инвестицияларнинг улуши ортиб, уларни инвестицион фаолиятларга жалб қилиш учун қулай шарт-шароитлар яратилмоқда. Бунинг самараси ўлароқ Ўзбекистон иқтисодиётида инвестицион фаолиятни тобора фаоллаштиришда давлатнинг бевосита инвестор сифатидаги роли ва ўрни камайиб, хусусий инвесторларнинг тараққий этиб боришини кузатиш мумкин. Бу эса ўз навбатида янги институционал тузилмаларнинг пайдо бўлиши, инвестицион инфратузилма субъектлари, яъни тижорат банклари, махсус молия-кредит инвестиция институтлари кабиларнинг шаклланиши билан ифодаланади.

Ўзбекистон Руспубликасининг Президенти Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек, “Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, қайси давлат фаол инвестиция сиёсатини юритган бўлса, ўз иқтисодиётининг барқарор ўсишига эришган. Шу сабабли ҳам инвестиция – бу иқтисодиёт драйвери, ўзбекча айтганда, иқтисодиётнинг юраги, десак, муболаға бўлмайди” [1].

2018 йил Ўзбекистон Республикасида иқтисодиёт ва ижтимоий соҳани ривожлантириш учун жами молиялаштириш манбалари ҳисобидан 107333,0 млрд. сўм, (доллар эквивалентида 13,3 млрд. АҚШ долл.) ёки 2017 йилга нисбатан 118,1 % асосий капиталга инвестициялар ўзлаштирилди. Асосий капиталга инвестициялар йиллар бўйича динамикасини кузатадиган бўлсак, 2005 йилда – 2,0 трлн. сўм ёки 12,0 % ўсишни, 2010 йилда – 10,8 трлн. сўм ёки 9,0 % ўсишни, 2015 йилда – 28,5 трлн. сўм ёки 8,1 % ўсишни ташкил этган бўлиб, 2018 йилда энг юқори кўрсаткич 18,1 % қайд этилганини таъкидлаш лозим [2].

2018 йилда асосий капиталга инвестицияларнинг юқори ўсиш суръатларига эришилишига катта ҳисса қўшган Давлат ривожланиш дастурига киритилган йирик инвестиция лойиҳалари қуйидагилар:

Тозаланган метан асосида синтетик суяқ ёқилғи ишлаб чиқаришга мўлжалланган Шўртан газ-кимё комплекси қурилиши;

Бухоро вилоятида: Кандим конлар гуруҳини ишлаб чиқаришга тайёрлаш ва газни қайта ишловчи заводнинг қурилиши, Хаузак ва Шади конларини ишлаб чиқаришга тайёрлаш, шунингдек Қувачи-Олот конларини кенгайтириш;

Қашқадарё вилоятида: Хисор инвестиция блоки ва Устюрт ҳудудида маҳсулотни тақсимлаш бўйича битим асосида конлар билан ишлаш ва углеводород қазиб чиқаришни ташкил этиш;

Наманган вилоятида: Тўрақўрғон туманида қуввати 450 МВт дан бўлган икки буғ-газ қурилмасидан таркиб топган жами қуввати 900 МВт бўлган янги иссиқлик электр станцияси қурилиши;

Тахиатош иссиқлик электр станциясида 230-280 МВт қувватли иккита буғ-газ қурилмаси қурилиши;

Навоий иссиқлик электр станциясида 450 MVt қувватли 2 буғ-газ қурилмасини кенгайтириш бўйича қурилиш ишлари;

Поливинилхлорид (ПВХ), каустик сода ва метанол ишлаб чиқариш комплексининг қурилиши.

Давлат бюджети ҳисобидан инвестицион фаолиятни молиялаштиришда устувор тармоқларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг қисқариши давлат инвестиция сиёсатининг эътибори хусусий тузилмалар: корхоналар, банклар ва аҳоли зиммасига қўчишини шарт қилиб қўйиши табиийдир. Бироқ, ҳозирча хусусий сектордаги инвестицион фаолият субъектлари миқдори ва сони ортганига қарамай, уларнинг инвестицион фаолиятлардаги ўрни ва мавқеи давлатнинг иқтисодиётдаги роли ва ўрнини боса олмаяпти.

Мулкчилик шакллариининг ўзгариб бориши билан инвестицион фаолиятни молиялаштиришдаги давлат манбалари ўрнини тобора турли-туман хусусий инвестиция манбаларининг эгаллаб бориши, бу эса инвестицион фаолиятни кенг қўламда номарказлашувига ва пировардида, инвестицион фаолият қўлами ва самарасининг ортишига олиб келиши лозим. Инвестицияларни молиялаштиришнинг барча мавжуд имкониятларидан янада тўлиқ ва самарали фойдаланиш шарт-шароитларини тадқиқ этиш бозор шароитида инвестиция

фаолиятини молиялаштиришнинг ички ва ташқи манбалари тузилмаси ва мутаносиблигининг ўзгариши билан боғлиқ.

Иқтисодий адабиётларда ички инвестиция манбалари ҳисобига миллий манбалар, шу жумладан корхоналарнинг ўз маблағлари, молия бозори ресурслари, аҳоли жамғармалари, бюджетдан ажратиладиган инвестиция маблағлари тилга олинади. Хорижий инвестициялар, кредитлар ва заёмлар ташқи манбалар деб ҳисобланади. Ушбу тасниф ички ва ташқи манбалар тизимини уларнинг шаклланиш ҳамда умуман миллий иқтисодиёт даражасида қўллаш нуқтаи-назаридан акс эттиради. Бироқ, у мазкур жараёнларни макроиқтисодий даражада таҳлил қилиш мақсадида қўлланиши мумкин эмас.

Нисбийлик нуқтаи-назаридан корхона (фирма) даражасида бюджет инвестициялари, кредит ташкилотлари, суғурта компаниялари, нодавлат нафақа ва инвестиция фондлари ва бошқа шу каби инвесторларнинг маблағлари ички эмас, балки ташқи манбалар ҳисобланади. Шунингдек, корхонанинг ташқи молиявий манбалари бўлиб, аҳолининг инвестицион фаолиятга йўналтириши мумкин бўлган пул жамғармалари ҳам ҳисобланади. Бозор муносабатларига ўтиш шароитида инвестицион фаолиятни молиялаштириш тизимининг аста-секин нодавлат сектори зиммасига ўзгариши ўз навбатида хусусий, жамоа, қўшма корхоналарни ташкил қилиш ва ривожлантириш ҳамда инвестицион фаолиятни молиялаштириш манбаларининг таркибий таснифига ҳам катта таъсир кўрсатади. Масалан, хусусий ёки жамоа мулки бўлган корхоналар учун корхона эгаларининг шахсий жамғармалари ички манба вазифасини ўташи мумкин. Хорижий фирмалар билан биргаликда улушли эгалик қилинаётган корхоналар учун хорижий мулкдорнинг инвестициялари мазкур корхона учун ички манба деб қаралади. Демак, бозор муносабатлари тараққий этиб боргани сари корхоналарнинг инвестицион фаолиятининг молиявий манбалари ҳам тобора ранг-баранг бўлиб бораверади.

Шундай қилиб, макроиқтисодий ва микроиқтисодий даражада инвестицион фаолиятни молиялаштиришнинг ички ва ташқи манбалари бири-бирдан тубдан фарқ қилади. Инвестицион фаолиятни молиялаштириш манбаларининг классификацияси (таснифи)га аниқлик киритиш зарурати инвестициялашнинг бозор моделига ўтиш жараёнидаги объектив ўзгаришлар, инвестицион жараёнларда давлат ва корхоналар функцияларининг тақсимланиши, инвестиция бозори, шунингдек асосий вазифаси сармояларни жамлаш, сўнг уларни тадбиркорлик фаолиятига жойлашдан иборат бўлган институтлар тизимининг тараққиётига боғлиқ.

Бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда инвестицияларни молиявий таъминлаш манбаларининг таҳлили шундан далолат берадики, умумий инвестиция ресурслари ҳажмида ички манбалар улуши турли мамлакатларда кўплаб объектив ва субъектив омилларга боғлиқ равишда жиддий фарқланиб туради. Иқтисодий адабиётларда ғарб мамлакатларида инвестицияларнинг ички ва ташқи манбалари ўртасидаги нисбат турлича баҳоланади. Жумладан, Л.Л. Игонинанинг илмий ишларида таъкидланишича, баъзи иқтисодчилар урушдан кейинги даврда турли мамлакатларда молиявий

бўлмаган корпорациялар инвестицияларини молиявий таъминлашда ички ва ташқи манбалар ўртасида икки хил кўринишдаги нисбат шаклланди деб ҳисоблайдилар. Улардан бири умумий молиялаштириш манбаларида ўз маблағининг кўплиги билан ажралиб, асосан АҚШ ва Буюк Британияга хос бўлса, асосан жалб этилган ва қарзга олинган маблағ қиёсий ҳажми кўплиги билан ажралиб турадиган яна бири – ГФР ва Японияда учрайди [3]. Одатда, тадбиркорлик даврига боғлиқ равишда инвестицияларни молиявий таъминлаш манбаларининг таркиби ҳам ўзгариб туради, яъни инвестиция фаоллиги ошган жонланиш даврида, масалан, ички манбалар улуши камаёди ва, аксинча, иқтисодий тушкунлик вақтида кўпаяди. Бу инвестициялар кўламининг қисқариши, пул таклифининг озайиши ва кредитлар қимматлашуви билан боғлиқ бўлган ҳолатларнинг у ёки бу даврга тўғри келиши билан изоҳланади.

Масалан, ўтиш даврини бошидан кечираётган собиқ иттифок республикалари иқтисодиётида инвестицияларни молиялаштириш манбалари ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб туради. Бунинг асосий сабабини инвестициялашнинг ички ва ташқи манбалари нисбатининг ўзгаришига хос бўлган бозор моделига ўтиш даврида аксарият корхоналарнинг бир томондан ссуда ва фонд бозори капиталларидан фойдалана олиш имкониятларининг чекланганлиги билан, иккинчи тарафдан эса, инвестицион фаолиятни молиявий таъминлашда ўзларининг етарли маблағларига эга эмасликлари билан боғлаш мумкин деб ҳисоблаймиз.

Тажрибадан маълумки, ишлаб чиқариш кўламининг тушиб кетиши, тўлов қобилиятининг инқирозга юз тутиши, ишлаб чиқариш харажатларининг ортиши бир томондан даромад массасини кескин камайтирса, иккинчи томондан катта солиқлар корхоналарга даромаднинг қолган қисмидан инвестиция манбаи сифатида ишлатиш имконини бермайди. Зеро, даромаддан инвестиция мақсадларида фойдаланиш кўп жиҳатдан солиқ сиёсатининг таъсири билан боғлиқ. Маълумки, корхоналар даромадларини шакллантириш ва уларнинг массасини кўпайтириш имкониятлари охир оқибатда солиққа тортиш тизимининг бош иқтисодий нуқсони, яъни хўжалик юритиш субъектлар зиммасидаги солиқ юкининг оғирлиги билан изоҳланади. Бу бир томондан. Иккинчи томондан эса, корхоналар моддий-техника базасининг заифлиги ва шу боисдан ҳам уни замонавий техника ва технологиялар билан қайта қурулантириш учун катта ҳажмда ажратиладиган амортизация жамғармаларига бориб тақалади.

Шу ўринда яна бир ижобий характерга эга тенденцияни алоҳида қайд этиш лозим. Яъни, йиллар давомида асосий капитални молиялаштириш манбалари таркибида жиддий ўзгаришлар содир бўлганини ва шу жараёнга йўналтирилаётган марказлаштирилган (*бюджет*) маблағлари улушининг камайиш, марказлаштирилмаган (*корхона ва бошқа нодавлат мақомидаги хўжалик юритиш субъектлари*) улушининг эса ўсиш суръатига эга бўлаётганини кузатиш мумкин.

Ушбу жараёнлар тадрижий йўл билан босқичма - босқич равишда инвестиция капиталини шакллантириш тизимини мулкчилик шакли ва

молиялаштириш манбаларига мос ҳолда такомиллаштириб бориш учун катта имкониятлар яратади деб ҳисоблаймиз. Шу билан бирга инвестиция капитали таркиби ва инвестициялаш субъектлари ташкилий тузилмаларининг бозор иқтисодиёти талабларига мос равишда ўзгариши инвестицион фаолиятни ривожлантириш ва диверсификациялаш жараёнини янада такомиллаштириш борасида қулай шарт-шароитлар яратиши табиийдир. Давлатнинг инвестицион фаолиятни амалга оширишдаги иштирокининг пасайиши ўтиш даврида инвестицион фаолият турларига жалб этиладиган давлат даромадлари ҳажмининг камайиши оқибатида юз беради. Демак, иқтисодиётнинг устувор, айниқса реал тармоқларини давлат бюджети ҳисобидан инвестициялаш талабларининг пасайиб бориши молиялаштириш билан боғлиқ муаммоларни хусусий сектор орқали ҳал этиш мумкинлигини объектив ҳақиқатга айлантиради.

1-жадвал

2018 йилда асосий капиталга инвестицияларнинг молиялаштириш манбалари бўйича тақсимланиши

	Млрд. сўм	Ўсиш суръати, % да	Жамига нисбатан % да
Асосий капиталга инвестициялар	107333,0	118,1	100,0
<i>шу жумладан:</i>			
Марказлашган инвестициялар	34448,4	159,9	32,1
бюджет маблағлари	4124,1	88,7	3,8
Давлат мақсадли жамғармалари	5468,7	170,6	5,1
Болалар спортини ривожлантириш жамғармаси	271,2	129,0	0,3
Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси	7894,8	103,7	7,4
Ўзбекистон Республикаси кафолати остидаги кредитлар	16689,6	2,8р	15,5
Марказлашмаган инвестициялар	72884,6	105,3	67,9
корхона маблағлари	30062,9	106,5	28,0

аҳоли маблағлари	12127,8	104,1	11,3
тўғридан-тўғри хорижий инвестиция ва кредитлар	14660,4	85,8	13,7
тижорат Банклари кредитлари ва бошқа қарз маблағлари	16033,5	131,3	14,9

Мамлакат инвестицион фаолияти таҳлил қилинганда ҳудудий (вилоятлар) тақсимооти ҳам назарда тутилади(1-диаграмма).

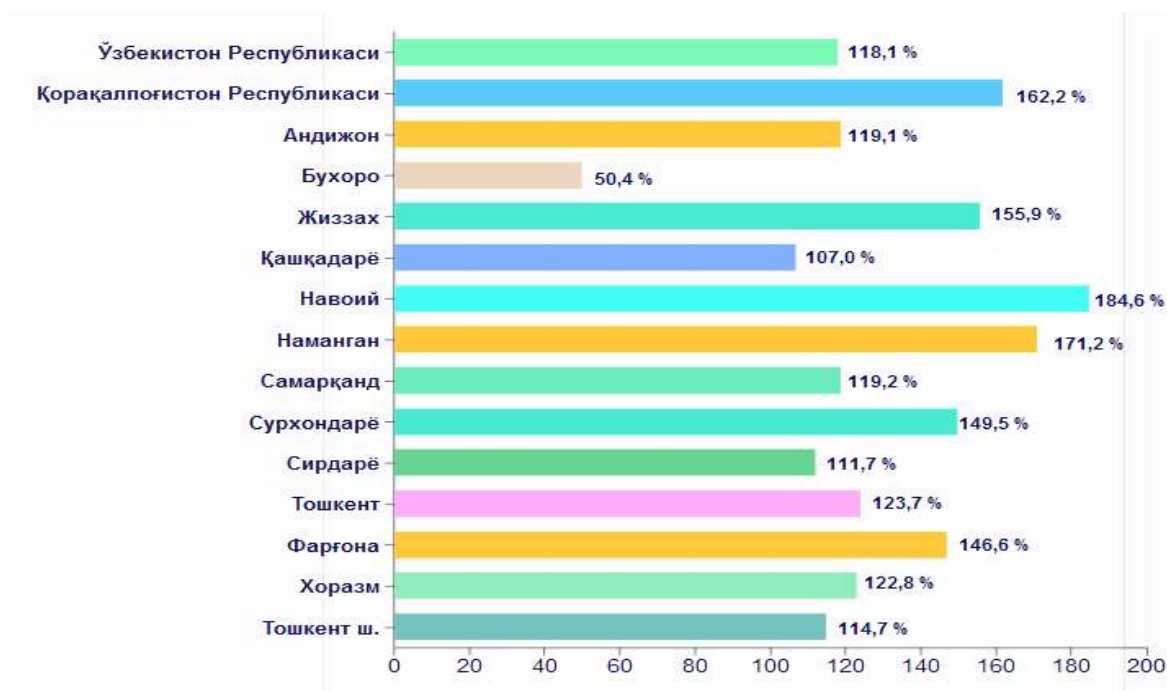
2018 йилнинг январь-декабрида жами асосий капиталга инвестицияларнинг катта қисми, яъни 66,7 % и Республиканинг олти ҳудудида, жумладан, Тошкент шаҳрида – 20,4 %, Қашқадарё вилоятида – 14,3 %, Навоий вилоятида – 9,4 %, Тошкент вилоятида – 8,7 %, Бухоро вилоятида – 7,3% ва Наманган вилоятида – 6,6% ўзлаштирилди.

Қатор ҳудудларда асосий капиталга инвестицияларнинг юқори ўсиш суръатлари кузатилди, жумладан, Навоий вилоятида ўтган йилга нисбатан 184,6 % (асосий капиталга инвестициялар ҳажми 10059,1 млрд. сўм), Наманган вилоятида – 171,2 % (7131,0 млрд. сўм), Қорақалпағистон Республикасида – 162,2 % (6046,4 млрд. сўм), Жиззах вилоятида – 155,9 % (3169,2 млрд. сўм), Сурхандарё вилоятида – 149,5 % (6111,0 млрд. сўм), Фарғона вилоятида – 146,6 % (4978,4 млрд. сўм), Тошкент вилоятида – 123,7 % (9351,4 млрд. сўм), Хоразм вилоятида – 122,8 % (2980,0 млрд. сўм), ва Тошкент шаҳрида – 114,7 % (21861,5 млрд. сўм).

Корхоналар даражасида инвестициялашнинг ташқи манбалари, яъни марказлашган инвестициялар ҳажмини кўпайтириш, хусусий инвесторлар (аҳоли, тижорат банклари, инвестиция фондлари ва компаниялари кабилар) фаолиятини фаоллаштириш ва хорижий инвестицияларни, имкон даражасида тўғридан - тўғри, жалб этиш устувор вазифалар сифатида қаралиши ва ҳал этилиши лозим. Шунинг билан бирга давлатнинг инвестиция фаолиятидаги иштирокининг фаоллашуви инвестиция танқислигини енгиб ўтишнинг энг муҳим манбаи ва омили эканлигини ҳам унутмаслик керак. Бу, жумладан, айниқса молиявий-иқтисодий инқирозлар шароитида давлатнинг иқтисодиёт соҳаларига аралашувининг кучайиши бозор механизмини шакллантириб бўлган мамлакатлар учун ҳам хосдир. Бозор муносабатларига ўтиш босқичларини бошдан кечираётган Ўзбекистон шароитида эса давлатнинг инвестиция жараёнига аралашуви долзарб ва зарурият бўлиб қолаверади. Бироқ давлатнинг инвестиция фаолиятидаги иштироки турли шаклда, масалан, инвестициялашнинг марказлашмаган ва хусусий молиялаштириш манбаларини ривожлантириш ва улар фаолиятини рағбатлантириш асосида амалга оширилиши мақсадга мувофиқ.

Жумладан, бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг бевосита йирик инвесторлик роли асосий ҳаётий таъминот ва хусусий капитал учун жозибадор

бўлмаган ижтимоий соҳа объектлари, шунингдек муҳим давлат аҳамиятига эга тармоқларга нисбатан сақланиб қолади.

1-диаграмма. Асосий капиталга инвестицияларнинг ўсиш суръатлари [2]

Мисол учун, ҳозирги пайтда товарларнинг илмий асосда яратилиши ва рақобатдошлигини таъминлайдиган номоддий ишлаб чиқариш тармоқлари давлатнинг алоҳида кўмагидан фойдаланмоқдалар. Бир қатор ғарб давлатларида ЯИМ нинг 30-50% га қадар қисми бюджет орқали шу йўналишларга тақсимланади. Шу билан бирга давлатнинг инвестицияларни молиялаштиришни таъминлашни нафақат марказлашган манбалар ҳажми нуқтаи-назаридан, балки давлат кафолатлари, суғурталаш ва хусусий сармоядорлар учун тадбиркорлик майдони яратиш нуқтаи-назаридан ҳам роли ва аҳамияти ортади.

Таҳлилларимизнинг гувоҳлик беришича, республикамиз иқтисодиётининг хусусий секторида инвестицион фаолиятни молиялаштириш тизими такомиллашиб, инвестициялаш шакл ва манбаларининг кўпайиши кузатилмоқдаки, бу ҳолатни ижобий тенденция сифатида баҳолаш лозим. Шунинг эътиборга олиб, бозор муносабатлари шароитида инвестицион фаолиятни амалга ошириш ва ривожлантиришнинг асосий йўналишлари қуйидагилар, яъни:

- инвестицион фаолиятни амалга оширишни молиявий жиҳатдан таъминловчи манбаларнинг сезиларли даражада кўпайтириш;
- хусусий капиталнинг давлат капитали устидан устуворлигининг ошиб боришини таъминлаш;
- инвестицион фаолиятда иштирок этувчи мулкчиликнинг турли шаклидаги ҳўжалик юритувчи субъект ва объектлар миқдорининг муттасил ўсиш суръатини таъминлаш;

• бўш турган пул маблағларини жамлаш ва уларни инвестицион фаолиятга жалб қилиш орқали инвестициялар билан боғлиқ талаб ва таклифни мувофиқлаштирадиган инвестицион бозорни шакллантиришда ўз ифодасини топади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2018 йил 29 декабрь.
2. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси “Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати 2018 йил январь-декабрь” 2019 йил.
3. Игонина Л.Л. Инвестиции: учеб. пособие /Л.Л. Игонина; под ред. д-ра экон. наук, проф. В.А. Слепова. - М.: Экономистъ, 2005. 35-36 бетлар.

ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ КОРХОНАЛАРИНИ Экспорт салоҳиятини ошириш бўйича маркетинг стратегиялари

Усмонова Диёра Махмуд Қизи¹

¹ТДИУ, “Маркетинг” кафедраси
таянч докторанти (PhD), e-mail: d.usmonova@tsue.uz

Ўзбекистонда Республикаси ва унинг ҳудудларини ривожлантириш, экспорт имкониятларини оширишга қаратилган маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш масаласини ҳал этиш ҳалигача долзарб муаммо сифатида қаралмоқда. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегиясида, «экспорт фаолиятини либераллаштириш ва соддалаштириш, экспорт таркибини ва географиясини диверсификация қилиш, иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларнинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш ва сафарбар этиш» [1-32] вазифалари белгиланган. Мазкур вазифаларнинг самарали ижросини таъминлаш республика ҳудудларида маҳсулотлар экспорт ҳажмини кўпайтиришнинг асосий йўналишларини ва стратегиялари ишлаб чиқиш ва жорий этишда муҳим масала бўлиб қолмоқда.

Анъанавий маркетинг назарияларида экспорт стратегиялари бутун мамлакат даражасида кўриб чиқилади, шунингдек, туризм ва инвестицион маркетингига бағишланган тадқиқот кўплаб олиб борилган. Бироқ, ҳудудларда маҳсулот экспорти бўйича маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш ва унинг ўзига хос бўлган жиҳатларини ўрганиш бўйича тадқиқотлар деярли кам олиб борилган.

Маркетингнинг ҳудудий ривожланишидаги ўрни, роли ва стратегиялари мазмунини англаш бўйича турли ёндашувлар мавжуд. Биринчи ёндашув, ҳудудий маркетингнинг "классик" ёндашуви ҳисобланиб, у мақсадли